

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת תצוה, תשע"ד
מספר 1055מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שני מיני שיטה שימשו לבניית המשכן וכליו מרדכי כסלו

הציוויים לבניית המשכן וכליו מעצי שיטים מובאים בפרשת השבוע שעבר, פרשת תרומה, למשל: "וַעֲשׂוּ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים אֲמֹתַיִם וְחֲצֵי אַרְכּוֹ וְאֹמֶה וְחֲצֵי רֹחַבוֹ וְאֹמֶה וְחֲצֵי קַמְתּוֹ"¹. "וְעָשִׂיתָ אֶת הַקְּרָשִׁים לְמִשְׁכַּן עֲצֵי שִׁטִּים עֲמֻדַיִם. עֶשֶׂר אַמּוֹת אֹרֶךְ הַקְּרָשׁ וְאֹמֶה וְחֲצֵי הָאֹמֶה רֹחַב הַקְּרָשׁ הָאֶחָד"².

הנחת היסוד היא שבני ישראל בנו את המשכן מעצי הסרק הטובים ביותר שעמדו לרשותם, כדברי המדרש: אמר רבי שמואל בר נחמן: עשרים וארבעה מיני ארזים³ היו, ומכולם לא נבחרו אלא שבעה, שנאמר: 'אֶתֵּן בְּמִדְבַר אֶרֶץ שֹׁטָה וְהִדַּס וְעֵץ שֶׁמֶן אֲשֵׁים בְּעֶרְבָה פְּרוֹשׁ תְּדַהֵר וּתְאַשּׁוּר יִחְדּוּ' (יש' מא:יט)...ומכולם לא נבחר אלא השיטה, שנאמר: 'עֲצֵי שִׁטִּים'⁴.

בהמשך דברינו ניווכח שהמשכן וכליו נעשו משני מיני שיטה מיוחדים ולא משיטי הערבה והנגב.⁵ זיהוי עצי המשכן העסיק דורות של מפרשים וחוקרים, אבל נראה שטרם הגיעה סוגיה זו לפתרונה המלא בגלל ההנחה שבנו את המשכן וכליו ממין בוטני אחד, כי 'עֲצֵי שִׁטִּים' כתובים ללא שמות לוואי. אולם אפשר להבין 'שיטה' במשמע רחב יותר – סוג הכולל כמה מינים. במצרית עתיקה שנדט משמעו עץ קוצני הכולל את מיני השיטה הגדלים במצרים. ומכאן שזהו משמעה המקורי של המילה שִׁטָּה בעברית מקראית, שאיבדה את הנו"ן ובמקומה בא דגש בטי"ת. מאלה יש שני מינים ראויים:

1. שיטה מלבינה (*Faidherbia albida* [= *Acacia albida*]), השיטה היחידה שמגזעה הענק אפשר להכין קרש שלם למשכן.

2. שיטת היאור (*Acacia nilotica*), שאינה גדלה בר בארץ, ובערבית מצרית שמה 'סֶנְט'. כך 'עֲצֵי שִׁטִּים' הם שני מינים המתאימים כל אחד לתפקידו: האחד גבה-קומה עם גזע עבה ומהשני מייצרים לוחות חזקים ומאריכי ימים.

עוד בתקופת יוון הקלאסית הבחין תיאופראסטוס, אבי הבוטניקה (מאה ד' לפנה"ס), בעצי מצרים שני טיפוסים שיטה קוצניים – לבן ושחור: השיטה היא עץ גדול ולו קוצים בעלים ובענפים אבל לא על הגזע, ואורך הקורות

* פרופ' מרדכי כסלו, פרופסור אמריטוס, הפקולטה למדעי החיים.

¹ שמ' כה:י.

² שמ' כו:טו-טז.

³ המילה ארז מופיעה לעתים במקורות חז"ל, כמו כאן, כשם כללי – עץ סרק (שאינו מייצר פירות למאכל) לבניין, ולעתים כמין מסוים – ארז הלבנון. השווה למשל את פירושי המשנה לרמב"ם, פרה ג, ז עם ג, ט. והערה 81 של הרב קאפח שם.

⁴ תנחומא, תרומה, סוף ט.

⁵ ראו בהרחבה במאמרי: לזיהוי עצי המשכן, בדד 28, תשע"ד, עמ' 97-111.

שכורותים ממנו לקירווי בתים מגיע ל-12 אמות.⁶ העץ הלבן חלש ונרקב בקלות, והשחור חזק ועמיד ומכניס ממנו קרשים לכלי שיט.⁷

זכות ראשונים בזיהוי שיטה מלבינה כעץ שממנו הכינו את קרשי המשכן מגיעה לשני מדענים מלפני כמאה שנה: חוקר הצמחים אהרן אהרונסון⁸ והאגיפטולוג E. Naville.⁹ דומה שהזיהוי הבזיק אצלם לאחר הבנה הדדית של העץ ותפקידיו בהיסטוריה. תרומתו של אהרונסון הייתה שהוא גדל בר בארץ, כי חשבו שהעצים הללו נטועים כאן, והשערתו של Naville היא שהמצרים ניצלו את העץ לבנייה וייבאו אותו דרך נמלי השפלה לארצם, בדומה לארזי הלבנון.

שיטה מלבינה, השיטה האפריקאית הגדולה ביותר, גובהה מגיע ל-30 מטר. הגזע כרגיל יחיד, וקוטרו עד שניים ואף שישה מטרים. נוף העץ הבוגר רחב, מעוגל ובעל ענפים מפושקים. באפריקה הטרופית ההתרבות בעיקר על ידי זרעים. אולם בארץ היא מתרבה בדרך כלל בעזרת שורשים אופקיים שמתפשטים למרחק ניכר ומצמיחים נצרים המתפתחים לעצים. העצה בהירה וקלה למדיי – 0.56 גרם לסמ"ק בייבוש באוויר. העצה משמשת בנגרות בניין ובחרושת עץ כי קל לעבד אותה, אבל חסרונותיה שהיא נתקפת בנוברי עץ, קשה להגיע למירוץ משביע רצון, הקרשים נוטים להתפתל לאחר הניסור אפילו אחרי ייבוש זהיר, ודרושה זהירות בחיבור הקרשים זה לזה.

לפי המדרש¹⁰ קרשי המשכן הובאו ממצרים:

מהיכן היו הקרשים? יעקב אבינו נטע אותם בשעה שירד למצרים. אמר לבניו: בניי, עתידים אתם להיגאל מכאן והקב"ה עתיד לומר לכם משאתם נגאלים עשו לי משכן. אלא עמדו ונטעו ארזים, בשעה שיאמר לכם לעשות משכן, והארזים מצויין בידכם. מיד עשו כשאמר להם אביהם, עמדו ונטעו ארזים.¹¹ כלומר בצאתם ממצרים היו להם קרשים מוכנים. אם כן, בזמן קריאת פרשת בשלח או ההגדה של פסח נתאר לעצמנו את בני ישראל חוצים את ים סוף, ועל שכמם קרשי שיטה מלבינה שאורכם חמישה מטרים. מדרש אחר מפרט את מקורם של הבריחים:

אמר רבי לוי: כתיב: 'וְהַבְּרִיחַ הַתִּיכֵן בְּתוֹךְ הַקְּרָשִׁים מִבְּרַח מִן הַקְּצָה אֶל הַקְּצָה' (שמ' כו: כח). הבריח שלושים ושתיים אמה היה, ומהיכן הייתה נמצאת בידם לשעה? מלמד שהיו מוצנעים עימם מימות יעקב אבינו. הדא הוא דכתיב: 'וְכֹל אֲשֶׁר נִמְצָא אִתּוֹ עֲצֵי שֵׁטִים לְכֹל מְלֶאכֶת הָעֵבֶדָה הֵבִיאוּ.' (שמ' לה: כד); אֲשֶׁר נִמְצָא עֲצֵי שֵׁטִים אֵין כתיב, אלא: 'אֲשֶׁר נִמְצָא אִתּוֹ' – מתחילה.¹² נראה שאפשר למצוא מוט ארוך וגמיש, ישר וצר לכל אורכו בין השורשים האופקיים של שיטה מלבינה המגיעים אל מקורות המים בוואדי או המיועדים להצמיח נצרים. זיהוי 'שיטים' עם שיטה מלבינה התקבל על דעת רבים.¹³ ואולם העצה של שיטת היאור קשה, גונה אדום והיא מתמרקת יפה. היא משמשת לבנייה, לחרושת עץ, לבערה ולתעשיית הפחם. זהו העץ המקומי היחיד שמתאים לבניית ספינות שמסוגלות לעבור ללא תקלה את אשדות הנילוס. מגזע העץ אפשר לקבל לוחות שאורכם עד שלוש מטרים. שיטה זו גדלה בנאות מדבר ועל גדות הנילוס, ומתמשיחי קיר עתיקים מתברר שהרבו לנצל בעבר את העץ במצרים ובסודן. ממנה הכינו את כלי המשכן.

ההיסטוריה של זיהוי 'שיטים' עם שיטת היאור ארוכה ומפותלת, ואביא כאן תמצית קצרה. תרגום השבעים התכוון כנראה לשיטת היאור כשתרגם 'עֲצֵי שֵׁטִים עֲמָדִים' – עץ שאינו מתקלקל – עמיד. זיהוי עצי המשכן כשיטת היאור על ידי חוקרים במערב אירופה ראשיתו בעבודתו של Alpino שכתב ספר מקיף על צמחי מצרים

⁶ האמות היווניות דומות באורכן, אף כי אינן זהות לאמות של המשכן.

⁷ Theophrastus, *Enquiry into Plants*, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass.-London 1961, 4, 2, 8.

⁸ A. Aaronsohn 1913. *Notules de phytogéographie palestinienne (I). Une station peu connue de l'Acacia albida Del.* Bulletin Société Botanique de France 60: 495-503.

⁹ E. Naville 1912. *Hebraeo-aegyptiaca I. the shittim wood.* Proceedings of the Society of Biblical Archaeology 34: 180-190

¹⁰ תנחומא, תרומה, ט.

¹¹ ראו רש"י על הפסוק 'וְעֲשִׂיתָ אֶת הַקְּרָשִׁים לְמִשְׁכַּן עֲצֵי שֵׁטִים עֲמָדִים' (שמ' כו: טו): "היה לו לומר: וְעֲשִׂיתָ קְרָשִׁים, כמה שנאמר בכל דבר ודבר, ומהו: 'הַקְּרָשִׁים'? מאותן העומדין ומיוחדין לכך."

¹² שיהש"ר א: יב; מקבילות בשינויים: תנחומא, תרומה, ט; בר"ר, צד: ד.

¹³ ב' ציז'יק, אוצר הצמחים, הרצליה תשי"ב, עמ' 721; י' פליקס, עולם הצומח המקראי, תל אביב תשי"ז, עמ' 96-98; י' פליקס, עצי בשמים יער ונוי, ירושלים תשנ"ז, עמ' 241-236; I. Löw 1924. *Die Flora der Juden* 2, Wien-Leipzig, pp. 377-379; Z. Zevit 1992. *Timber for the tabernacle: text, tradition and realia.* Eretz-Israel 23: 136*-143*.

בסוף המאה הט"ז, תיאר את העץ ואת שימושיו, הביא ציור של שיטת היאור וכינה אותו ו-akakia.¹⁴ ראשון החוקרים של צמחי התנ"ך שהסתמך על Alpino היה Ursinus, שהביא כמה הצעות ולבסוף הסיק ששיטים זהות ל-Acacia.¹⁵ גם זיהוי 'שיטים' כשיטת היאור מקובל על חוקרים ומילונאים.¹⁶

לסיכום, יש לשאול על מדרש תנחומא למה נבחרה שיטה דווקא. ועל הפסוק שהמדרש הביא "אַתָּן בְּמִדְבָּר אֶרֶז שִׁטָּה" – הרי רוב שיטי הארץ הן עצים מדבריים, ומה החידוש כאן? התשובות הן שעיסוקנו רק בעצים שיש בהם תועלת רבה בבנייה ובנגרות, ואלה אינם גדלים היום במדבר שלנו. שיטה מלבינה מסמלת את היציאה לגלות מצרים והחזרה ממנה. ועוד, ישעיהו הנביא מבשר לנו שבזמן ההכנות לבניית בית המקדש (במהרה בימינו) יפרח המדבר עם עצים הדרושים לבנייתו, וביניהם שיטת היאור – להכנת השולחן והארון.

¹⁴ P. Alpino 1592. *De plantis Aegypti, Venetia*, pp. 6-7, 15.

¹⁵ J.H. Ursinus 1699. *Arboretum biblicum, Norimberga* [1st ed. 1663-1665], pp. 317-318.

¹⁶ W. Gesenius 1857. *Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament Scriptures* (trans. by S.P. Tregelles), London; 17th ed. 1962; I. Löw 1881. *Aramäische Pflanzennamen, Leipzig*, pp. 196-197; ש' טשרניחובסקי, צמחים ופרחים, השפה, א (ו) תרע"ב, עמ' 214-222.